

Pragvåren 1968: Tjeckoslovakiens förrådade möjlighet

Natten mellan den 20 och 21 augusti 1968 satte sig Warszawapaktens stridsvagnar i rörelse över den tjeckoslovakiska gränsen. Inom några timmar vara inte bara alla viktiga städer och flygfält i ockupanternas händer utan också de viktigaste tjeckoslovakiska ledarna. Officiellt ingrep de sovjetiska, östtyska, ungerska, bulgariska och polska stridskrafterna på begäran av ledande politiker i Tjeckoslovakien för att stoppa en kontrarevolutionär kupp i det socialistiska broderlandet.

Men ingen lät lura sig av den officiella motiveringen. Inte ens majoriteten av öststats-”socialismens” traditionella försvarare i väst, de officiella kommunistpartierna, var beredda att ograverat svälja förklaringen. Ty vad som pågick i Tjeckoslovakien var ett folkligt stött försök att reformera ett krisdrabbat samhällssystem och inte en kontrarevolution.

I januari samma år hade Antonin Novotný tvingats att avgå från nyckelposten som kommunistpartiets förste sekreterare. Novotný som styrt kommunistpartiet sedan 1953 ersattes av den slovakiske partichefen Alexander Dubček (partiet var uppdelat i en tjeckisk och en slovakisk del). Några månader senare tvangs Novotný att lämna även presidentposten sedan statskupperplaner i hans favör avslöjats. Han ersattes av den pensionerade generalen Svoboda.

I kölvattnet på Novotnýs fall avsattes också många av hans impopulära medarbetare i partiapparaten, regeringen, armén, de intellektuella organisationerna och fackföreningarna. Skiftet på de centrala maktpositionerna var både en seger för och ett bidrag till att accelerera strävandena att modernisera och reformera det tjeckoslovakiska samhället under ledning av kommunistpartiets reformsinnade flygel.

Samtidigt som Novotný tvingades att lämna presidentposten lade reformkommunisterna fram sitt så kallade Aktionsprogram. Det var ett dokument som förespråkade marknadsinslag för att gjuta nytt liv i den dittills extremt centralstyrda ekonomin. Det talade också om behovet av förnyelse och demokratisering av den politiska strukturen, men under regimens fortsatta kontroll.

Till att börja med hade stora delar av befolkningen förhållit sig passiv till förändringarna i partitoppen, men stimulerade av det allt öppnare politiska klimatet började allt fler öppet att dras in i den offentliga debatten och ge uttryck för sina uppfattningar och krav.

Denna utveckling uppfattades förvisso av de sovjetiska ledarna och merparten av de öst-europeiska regimerna som ett hot mot deras egen säkerhet. Tänk om kraven på yttrandefrihet och rätten att själva välja sina egna företrädare skulle smitta av sig!

Med växande oro iakttog de hur hela det tjeckoslovakiska samhället sattes under debatt. Inte ens kommunistpartiets tidigare så självklara monopolställning undgick att bli ifrågasatt både i och utanför partiet. Här gällde det att stämma i bäcken medan tid var.

När de mer eller mindre öppna påtryckningarna och de militära demonstrationerna inte gav det krävda resultatet gavs till sist marschorder – men inte innan de sovjetiska ledarna diskret försäkrat sig om att USA fortfarande respekterade Jalta-överenskommelsen mellan segrarmakterna i det andra världskriget om uppdelningen av Europa i olika inflytelsesfärer, dvs respekterade väst fortfarande att Tjeckoslovakien tillhörde den sovjetiska sfären.

Natten mellan den 20 och 21 augusti 1968 satte sig Warszawapaktens styrkor i rörelse över den tjeckoslovakiska gränsen. Inom några timmar vara inte bara alla viktiga städer och flygfält i ockupanternas händer utan också de viktigaste tjeckoslovakiska ledarna som flögs till Moskva.

”Normalisering”

Trots att reformanhängarna kontrollerade det tjeckoslovakiska kommunistpartiets ledande instanser och hade stöd av en majoritet av partiet och befolkningen, kunde ockupanterna tillsammans med de konservativa krafterna i partiet, som bara hade stöd av en tiondel av partimedlemmarna, stoppa den reformkommunistiska processen.

En viktig orsak var att de ledande reformkommunisterna själva mer eller mindre motvilligt gick med på att administrera avvecklingen av den reformkommunistiska perioden i from förhoppning om att de skulle få behålla ett visst manöverutrymme. I valet mellan att bryta med apparaten och ge det miljonhövdade motståndet mot ockupationen en kompromisslös ledning eller att sitta kvar och tvingas att sälja ut sina egna krav och förhoppningar, kom de, förvisso motvilligt det är sant, att välja det senare alternativet.

Trots att de kidnappats av ockupationsstyrkorna och hållits strängt isolerade gick Dubček och hans närmaste medarbetare med på att sätta sig vid förhandlingsbordet med de sovjetiska ledarna. I de förhandlingar som fördes i Moskva och som enligt den ofterhärmliga officiella kommunikén var *”en öppen kamratlig diskussion”*, gick de tjeckoslovakiska ledarna med på att acceptera ockupationen till dess situationen *”normaliserats”*. De accepterade till och med att ogiltigförklara den extrainkallade 14:e partikongressen som hållits på hemlig plats i Prag den 22 augusti och där de 1 290 delegater som lyckats ta sig till kongressen uttryckligen fördömt invasionen och bekräftat partimajoritetens uppslutning bakom det reformkommunistiska perspektivet.

Även om en del av dem, likt Gustav Husák, Dubčeks efterträdare, var principiösa karriärister, bottnade inte deras handlingssätt i personlig feighet eller tillfällig panik. Det var ett logiskt resultat av deras reformkommunistiska perspektiv: De ville reformera det system som de själva var en produkt av och det med hjälp av den parti- och statsapparat de var en del av. För ett framgångsrikt motstånd hade krävts ett helt annat perspektiv: en medveten inriktning på att mobilisera de miljontals människor som gav dem sitt stöd för att bryta ned och ersätta alla de byråkratiska institutionerna med demokratiskt valda organ som verkligen representerade arbetarklassen – det vill säga, det perspektiv som ryms i begreppet politisk revolution. Detta hade kanske inte omöjliggjort den militära interventionen, men en sådan politik hade ytterligare höjt det redan mycket höga politiska priset för den.

I sammanhanget skall man komma ihåg interventionen inte bara kostade Sovjet politisk prestige. Den ledde också till en omfattande demoralisering av invasionsstyrkorna som väntat sig ett annat välkomnande än det de fick. De hade informerats om att de ingrep till försvar av det tjeckoslovakiska brödrafolket – men möttes av jättelika protestdemonstrationer. Sovjet lär ha fått byta ut flera förband som demoraliserats av sin i sanning smutsiga roll.

Som tack avpolletterades de ledande reformkommunisterna när de spelat ut sin roll och genom en långtgående eftergiftspolitik mot reformmotståndarna, tagit udden av det massiva motståndet mot ockupationen. Dubček själv tvingades avgå i april 1969. Han utnämndes till ambassadör i Turkiet för att därefter ytterligare degraderas till en ständigt övervakad lägre tjänsteman i en statlig administration. 1970 uteslöts han dessutom ur kommunistpartiet.

Utrensningar

De reformkommunistiska ledarnas fall var bara början på en jättelik utrensningsprocess på alla nivåer i samhället. I december 1970 kunde de ”kontrollkommissioner” som organiserats för att rensa partiet på alla reformanhängare meddela att minst 60 000 medlemmar uteslutits och över 250 000 medlemmar strukits ur partiet. Merparten av de utrensade sparkades också från sina arbeten.

Redan före den hårdhanta utrensningen hade 150 000 medlemmar lämnat kommunistpartiet som i juli 1968 haft nära 1 690 000 medlemmar. Partiets inre liv föll ihop. Enligt en uppgift

deltog drygt en tredjedel av partiets medlemmar på medlemsmötena under 1969 mot de cirka 60 procent av medlemmarna som varit aktiva månaderna före invasionen. Störst var nedgången i aktiviteten på de stora arbetsplatserna där reformkommunisterna hade varit som allra starkast.

Men Husáks ”normalisering”, blev inte och kunde inte bli beständig, eftersom den knappast kunde erbjuda ett hållbart svar på de problem som lyft den reformvänliga flygeln till makten. Under 80-talet försvann dessutom en viktig förutsättning för Husáks regim genom den reformvänliga Gorbatsjov-flygelns makttillträde i Sovjetunionen. Den har själv förts till makten av samma ekonomiska och politiska problem som en gång gav upphov till den reformkommunistiska Pragvåren för tjugo år sedan, och kände inga större sympatier för de tjeckoslovakiska ledarna.

Regimens sammanbrott

Under det kombinerade trycket av växande ekonomiska problem och den reformvänliga sovjetiska regimen ersattes Husák av Milos Jakeš i december 1987. Men Jakeš var chanslös gentemot den massrörelse som snabbt tog form under 80-talets sista år.

I november 1989 kastade den byråkratiska regimen in handduken under det hårdnande trycket från oppositionen som samlats i det tjeckiska *Občanské fórum* – Medborgarforum – och dess slovakiska motsvarighet *Verejnost' proti násiliu* – Folket mot våld.

I december bildades en samlingsregering där kommunistpartiet innehade en minoritet av posterna, och den kände dissidenten och författaren Vaclav Havel – villkorligt frigiven efter att ha dömts till nio månaders fängelse för sin oppositionella verksamhet – valdes till ny president. Samtidigt utsågs Alexander Dubček till det federala parlamentets talman, och juni 1990 hölls det första fria valet sedan 1946.

Eftersom byråkratin grundligt lyckats misskreditera det socialistiska perspektivet vann anhängarna av en kapitalistisk restaurering snabbt terräng, inte minst närd av de utbredda illusionerna om att en snabb övergång till marknadsekonomi skulle innebära en snabb standardhöjning. Men oenigheten om takten och omfattningen av den kapitalistiska restaureringen mellan ledarna för landets tjeckiska och slovakiska delar ledde till att Tjeckoslovakien upplöstes 1992 efter mer än 70 års existens. På sätt och vis också det ett senkommet pris för årtiondena av byråkratisk diktatur.

Anders Hagström

Not: Vänsterpartiets föregångare Vänsterpartiet kommunisterna (vpk) fördömde invasionen med undantag för den Moskva-trogna falangen kring tidningen *Norrskensflamman* (som bröt sig ut partiet 1977 och bildade Arbetarpartiet Kommunisterna (apk). Vpk:s ordförande C H Hermansson krävde att Sverige skulle frysa ned förbindelserna med Sovjetunionen. Två år senare, 1971, sände partiet en representant till det Tjeckoslovakiska kommunistpartiets partikongress, en kongress som officiellt betecknades som partiets 14:e kongress – formellt kanske korrekt, eftersom den 14:e från augusti 1968 ju ogiltigförklarats trots att den var mer demokratiskt representativ än denna församling av byråkrater och karriärister.

När vpk kritiserades för sina relationer med det ”normaliserade” tjeckoslovakiska kommunistpartiet försvarade C H Hermansson vpk med att man visserligen inte ändrat sin kritik av invasionen, men ”[v]änsterpartiet kommunisterna vill söka upprätthålla goda förbindelser med alla partier i olika länder som kämpar för socialismen, naturligtvis även med Tjeckoslovariens kommunistiska parti.” (*Mullvaden* 5/71) Vpk ville upprätthålla goda förbindelser med Tjeckoslovariens kommunistiska parti därför att det ”kämpar för socialismen”! En i sanning häpnadsväckande formulering!